

EL RAVAL I ELS INICIS DEL FEMINISME OBRER

Emma Fernández Parcerisa

1ª edició: Gener 2018

Edita: Fundació Tot Raval

© textos: Emma Fernández Parcerisa (Androna Cultura)

Coordinació de la publicació: Elisa Covelo O'Neill i Juan Pedro Diotaiuti Pares

Correcció: Jaume Aubareda

Col·laborador: Pere Duran Nadal

© *fotografies:* Arxiu Fotogràfic de Barcelona (AFB) i Arxiu Nacional de Catalunya (ANC)

Disseny i portada: María Romero García

Copyright d'aquesta edició:

Fundació Tot Raval

Plaça de les Caramelles, 8 – 08001 Barcelona

Tel. 93 442 68 68

www.totraval.org

Impressió: Rubens Talleres Gráficos

Dipòsit legal: B 2823-2018

Exemplar gratuït

Excepte en casos específicament previstos per la Llei, qualsevol reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només pot ser realitzada amb l'autorització de les titulars dels drets que s'indiquen en els crèdits. Dirigiu-vos a les persones editores si desitgeu obtenir autorització per efectuar-les.

EL RAVAL I ELS INICIS DEL FEMINISME OBRER

Emma Fernández Parcerisa

ÍNDEX

PRÒLEG	03
INTRODUCCIÓ	04
LA SITUACIÓ DE LES DONES EN EL PROCÉS D'INDUSTRIALITZACIÓ CATALÀ	07
LES DONES EN EL MOVIMENT OBRER	11
EL NAIXEMENT DEL FEMINISME OBRER I LAIC	15
ACCIÓ-REACCIÓ: LA REPRESSIÓ DE L'ESGLÉSIA I L'ESTAT	20
EL PROTAGONISME DE LES DONES I LES LLUITES FEMINISTES DURANT LA GUERRA CIVIL	26
BIBLIOGRAFIA	31
MAPA D'INDRETS I MOVIMENTS. PASSAT/PRESENT	33

Pròleg

És important fer memòria, és important recordar que el Raval ha estat i és encara avui un espai de lluita perquè és un barri ple de diversitats invisibilitzades, realitats incòmodes que no s'expliquen des de les narratives de poder i que no apareixen als llibres d'història ni als museus. El Raval és moltes coses, però sobretot és i ha estat un espai de resistència.

No volem parlar de memòria de barri sense parlar dels moviments feministes; no volem oblidar les lluites i les aportacions de les dones d'arreu del món al llarg de la història recent; no volem seguir invisibilitzant aquelles que no ostenten el poder. Volem posar les seves històries i les seves veus al centre d'aquest llibre.

Durant l'exercici de memòria col·lectiva que narra el text, ens anem adonant que les desigualtats, les injustícies, les precarietats i les violències que travessaven llavors les vides de les dones, tot i que canviants, segueixen presents en l'actualitat.

I que aprendre de les resistències de les dones que van estar aquí abans que nosaltres ens dóna eines per seguir lluitant avui. Són moltes les iniciatives que treballen avui al Raval per construir una societat amb una major justícia de gènere, reclamant un accés igualitari a drets fonamentals com el dret a l'accés al mercat laboral, a l'educació, a la salut, a l'habitatge, a la participació i demandant també una millor distribució de les tasques de cures i el treball domèstic. Les organitzacions que han fet en el passat i fan en el present aquesta tasca mereixen ser visibilitzades, reconegudes i valorades socialment.

Com podreu llegir en les pàgines següents, el Raval ha estat l'escenari d'algunes de les lluites del feminisme obrerista més importants de la nostra història recent. És per això que ens imaginem aquest llibre com una eina educativa transformadora, que connecta realitats d'ahir i d'avui, una eina per reivindicar i promoure una memòria històrica que no deixi fora la meitat de la població mundial, que no obli les lluites de les invisibles.

INTRODUCCIÓ

El feminisme és un dels moviments socials més radicalment transformadors de la història i un dels més oblidats pels llibres que ens l'expliquen. En els últims 150 anys, les idees, les batalles i les conquestes de les nostres antecessores no han fet només possible la igualtat de drets i una millora important pel que fa la situació de les dones, sinó que han estat decisives per la modernització i la democratització de la societat. Amb aquest llibret volem fer visible una part essencial de la nostra història col·lectiva injustament silenciada, la primera etapa del feminisme obrerista i lliurepensador a la ciutat. Un moviment totalment modern i transgressor que va començar a germinar a finals del segle XIX com a resposta a la sobreexplotació, la discriminació i la falta de llibertat que patien les dones en el si del nou sistema capitalista.

No és casualitat que per fer-ho centrem la nostra mirada en el Raval. Precisament el barri que va veure les primeres fàbriques de vapor i les enormes transformacions urbanes i socials que el desenvolupament industrial generava, es va convertir també en un dels primers escenaris de l'organització obrera i feminista a la ciutat. Els seus carrerons, places i edificis encara avui testimonien la fecunda lluita que les dones van iniciar ara fa més d'un segle i que actualment ens segueix il·luminant. Una lluita que va néixer des de baix, des de les barriades populars i industrials i sobre les espatlles de dones profundament avançades i d'una valentia i determinació admirables. La majoria provenien del socialisme i l'anarquisme -els nous moviments

socials internacionalistes alternatius al capitalisme- i dels cercles lliurepensadors. Autèntiques amazones obreres que van unir la consciència de classe i la consciència de gènere per crear nous marcs de pensament, obrir espais de llibertat i engrandir els marges de la fraternitat.

L'acció d'aquestes pioneres es va centrar sobretot a denunciar i revertir la sobreexplotació que patien les dones en el món del treball i la casa, la posició de subordinació que ocupaven en el si de la família i en tots els àmbits de la societat, l'analfabetisme i la falta d'accés al coneixement, la conquesta d'autonomia i la llibertat individual i col·lectiva. Són precisament aquests quatre àmbits: família, treball, cultura i drets civils els que articulen el relat que aquí us presentem. Amb aquestes breus pàgines volem donar algunes pautes per comprendre quina era la situació de les dones de la classe treballadora a la ciutat de finals del segle XIX i principis del segle XX per tal d'entendre el context en què es donen les primeres lluites feministes i la important incidència que aquestes van tenir en l'esdevenir de la societat. Sense cap mena de dubte, aquests primers moviments de dones que van sortir cinquanta anys abans de la proclamació de la Segona República, van llaurar el camí de les conquestes en matèria d'igualtat i drets socials que es van obtenir durant aquest primer règim democràtic de l'Estat espanyol .

De ben segur que en aquesta publicació ens deixarem moltes de les dones rebels que han fet avançar la història i molts espais i molts fets. La clandestinitat en què es van haver de moure i una història escrita sempre des del poder han deixat buits i absències irreparables. Tota la informació que aquí recopilem és accessible a dia d'avui gràcies a la tasca de moltes investigadores que amb el seu treball aporten llum sobre les nostres àvies simbòliques,

però desgraciadament hi ha moltes coses que no sabem i la majoria de les que coneixem segueixen sense difondre's.

Una mostra evident de tot això és que avui tots els espais que recullen la memòria de les primeres feministes estan totalment oblidats. Ni plaques, ni homenatges, ni tan sols cap menció en les publicacions d'història urbana reconeixen la importància del pensament d'aquestes lluitadores ni del fecund moviment que van iniciar. Aquest silenci i aquesta manca de reconeixement són una expressió més de la violència simbòlica que la societat exerceix sobre les dones i una clara mostra que el pensament radicalment transformador que aquestes pioneres van iniciar encara avui representa una amenaça. Amb aquest llibret volem reivindicar-les i celebrar-les com a referents imprescindibles, mostrar l'enorme modernitat d'aquesta primera etapa del moviment feminista i contribuir a eixamplar i democratitzar la memòria dels nostres barris.

Emma Fernández Parcerisa

Manifestació de propaganda de les milícies femenines antifeixistes, 1936

Autor: Pérez de Rozas. Arxiu Fotogràfic de Barcelona (ANC)

LA SITUACIÓ DE LES DONES EN EL PROCÉS D'INDUSTRIALITZACIÓ CATALÀ

Fàbrica Bonaplata, plç. Castella

La història contemporània d'Europa està marcada per la Revolució Industrial iniciada a finals del segle XVIII i principis del XIX. La mecanització del treball i la producció de béns a gran escala que es van iniciar llavors impregnen tots els racons de la història contemporània universal fins a arribar al nostre present. El desenvolupament industrial va comportar enormes canvis per a la societat i les institucions. La fàbrica i la ciutat van substituir el camp per convertir-se en el nou nucli econòmic. Els vells costums i creences es van anar difuminant en el bullici urbà, les sirenes de les fàbriques i els nous mitjans de comunicació.

Catalunya, per les seves característiques geogràfiques, econòmiques i socials, va ser una de les primeres zones de la península Ibèrica a industrialitzar-se, sent-ne Barcelona l'epicentre. Tal i com veurem, el procés d'industrialització va transformar radicalment la fisonomia urbana i la vida dels seus habitants.

Cal tenir present que, a finals del segle XVIII, la ciutat ja s'havia convertit en un dels principals centres europeus de producció d'indianes, unes teles de cotó estampades que es van convertir en productes de consum massiu. El desenvolupament de les manufactures d'indianes, ubicades en un primer moment al

barri de Sant Pere i després al Raval, van assentar les bases del procés de modernització industrial que es donà a Barcelona a principis del segle XIX.

El primer gran escenari de la industrialització a la ciutat va ser precisament el barri del Raval. El 1833, als límits de l'actual plaça de Castella, es va construir la primera fàbrica de Catalunya i de tot l'Estat espanyol que funcionava amb vapor: la fàbrica Bonaplata. En qüestió de molt poc temps, el barri es va omplir de nous vapors i, amb ells, de xemeneies, fums i moviment. Milers de persones es van desplaçar de les zones rurals cap a Barcelona per treballar a les noves fàbriques.

La Revolució Industrial obria les portes a la modernitat i es convertia en una promesa de progrés i d'oportunitats, però tal i com veurem, per a la majoria de la població la realitat va ser molt diferent. La densificació, la contaminació i la precarietat van arribar a cotes extremes dins de la ciutat, que fins al 1854 encara mantenia les muralles. La major part de la població desposseïda dels mitjans de producció havia de vendre la seva força de treball a canvi d'un salari molt baix, mentre que els beneficis i la producció quedaven a les mans d'unes poques famílies de la burgesia. El desenvolupament industrial havia generat unes enormes desigualtats socials i condemnava el nou proletariat a l'explotació i a unes pèssimes condicions de vida, que s'agreujaran en el cas de les dones.

Les dones i la industrialització

Van ser moltes les obreres que es van incorporar a treballar a les fàbriques de la ciutat i ho van fer en condicions molt més deplorables que els seus companys. Com veurem en aquest capítol, el nou sistema capitalista industrial es va aprofitar

de les desigualtats existents en la societat patriarcal per explotar en major grau el cos de les dones.

El procés de mecanització del treball va facilitar la incorporació a les fàbriques de mà d'obra no qualificada per fer feines que no necessitaven de molts coneixements ni de gaire formació prèvia. Això va fer possible el reclutament a les fàbriques de moltes dones i criatures. La situació de discriminació i marginació que ja patien aquestes a la societat, juntament amb la seva desprotecció legal i sindical, va fer que els nous empresaris industrials s'afanyessin a contractar mà d'obra femenina a molt baix preu per tal d'augmentar els seus beneficis.

Les obreres van ser majoria a les fàbriques tèxtils de la ciutat, un camp ja per tradició molt feminitzat. A principis del segle XX les treballadores constituïen el 85% de la mà d'obra de la indústria cotonera, la més nombrosa de Barcelona, i representaven també una part considerable d'altres sectors industrials. Resulta, per tant, innegable l'enorme aportació de les dones al procés d'industrialització català; però cal remarcar que elles sempre van ocupar els llocs de treball més devaluats i que va ser molt difícil aconseguir que fossin reconegudes per la societat i pels seus companys com a treballadores.

Ja des dels inicis de la Revolució Industrial, en el si de les noves fàbriques es va donar una distribució desigual del treball. Les millors feines, aquelles que necessitaven d'una major qualificació, quedaven reservades als homes, i les menys valorades i, per tant, més mal pagades, a les dones. Aquesta tendència, que ja venia d'abans i tenia les arrels en les desigualtats de la societat patriarcal, es va consolidar plenament en l'època industrial.

Una altra de les grans conseqüències de la industrialització que afectava especialment les dones va ser la separació de

la casa del lloc de treball. La producció es va desplaçar dels obradors familiars cap a les fàbriques i aquest fet va provocar una clara divisió entre el treball productiu remunerat circumscrit a la fàbrica i el treball (re)productiu no remunerat circumscrit a casa. Dos mons cada vegada més difícil de conciliar.

Les condicions laborals de les dones. La doble jornada

En la nova societat industrial les obreres, pel fet de ser dones, es veien abocades a un explotació extrema i a unes condicions laborals i vitals encara més dures i precàries que els homes. La mateixa posició de subordinació que patien a la societat es reproduïa a la feina i a l'àmbit familiar.

- Com que majoritàriament feien les feines menys qualificades, el seu salari era més baix.
- En el cas que la feina fos de la mateixa categoria, podien arribar a cobrar un 30% menys que els homes.
- Sempre assumien posicions subalternes i tenien nul·les possibilitats de progressar social i laboralment.
- Entraven a treballar quan eren nenes, a partir dels cinc anys.
- Suportaven jornades de fins a 14 hores i els reservaven el pitjor horari, el torn nocturn.
- Havien de combinar la fàbrica amb les tasques domèstiques, que eren molt més feixugues i costoses que avui en dia.

La majoria d'aquestes dones es desplaçaven diàriament de la feina a casa i de casa a la feina entre els carrerons foscos i plens de fum dels antics barris industrials com el Raval. Dins les fàbriques, els seus cossos es doblegaven sota la violència del capatàs i al servei d'una maquinària que no s'aturava mai. Treballaven en condicions extremes en espais mal ventilats i

en moltes ocasions a temperatures molt altes, patint el soroll continu de la fàbrica i respirant un aire infecte. En sortir els esperava la feina de casa, molt més dura i lenta que avui dia.

El treball, per tant, era continu, extrem i esgotador. I les pèssimes condicions de feina i vida que suportaven feien estralls en la seva salut, provocant-los malalties, l'envelliment precoç o la mort prematura.

La cultura patriarcal: les dones domèstiques

A la Barcelona del tombant dels segles XIX i XX estava socialment molt arrelada la idea que l'espai "natural" de les dones era la casa. L'estereotip burgès de "la perfecta casada" o "l'àngel de la llar" també era molt present en l'imaginari popular i delimitava molt clarament quin havia de ser l'espai de les dones, quines eren les seves obligacions i quines les qualitats que havien de cultivar. Òbviament, aquest model femení domèstic i passiu quedava molt allunyat de la realitat de les dones obreres que treballaven fora de casa. Però malgrat que la realitat del dia a dia negava els models patriarcals, la societat pensava, opinava i prenia decisions a través d'aquests estereotips i prejudicis construïts culturalment. De manera que les dones treballadores, a més de l'explotació laboral, havien de suportar el rebuig i el menyspreu d'una societat que, quan sortien de l'àmbit domèstic les posava sota sospita i les anomenava despectivament "xinxes".

Dins del mateix moviment obrer existien moltes discrepàncies sobre si les dones havien de treballar o no fora de la llar. Molts consideraven el treball femení remunerat com una cosa indesitjable i fins i tot vergonyosa. Es creia que les dones i les filles estaven obligades a treballar fora casa quan el sou del pare

no arribava i no quedava més remei, però que en el fons això contravenia l'"ordre natural" de les coses. Aquell ordre que determinava que el rol de l'home era portar el pa a taula i el de la dona, la maternitat i la cura de la casa i el marit.

Fins i tot en alguns casos els obrers van arribar a organitzar mobilitzacions contra el treball femení a les fàbriques, ja que veien les dones com una competència deslleial que pressionava a la baixa els seus salaris. I alhora patien per l'autonomia que podien arribar a adquirir les seves esposes a través de la independència econòmica que els donava el seu salari. La voluntat d'aquells que volien que el treball remunerat seguís sent un privilegi exclusivament masculí va esdevenir una dificultat afegida en el camí per la conquesta dels drets laborals de les dones.

"Ni obreras explotadas en las fábricas ni esclavas en el hogar o familia. ¡Por una sociedad sin amos ni señores, comunista y libertaria, de hombres y mujeres libres!"

Teresa Claramunt

LES DONES I EL MOVIMENT OBRER

Teatre Circ Barcelonès, C/Montserrat núm. 18 i 20

El desenvolupament del capitalisme va generar l'aparició i consolidació de dues noves classes socials, la burgesia i la classe obrera, i l'aparició i difusió de noves idees. Naixien nous conflictes a la ciutat fruit de la contraposició d'interessos entre aquests nous grups socials. Uns enfrontaments que es convertiran en un dels principals eixos i motors de la història. Durant els segles XIX i XX la classe treballadora es va organitzar per millorar les seves condicions laborals i proposà formes d'organització social alternatives. Van ser moltes les ocasions en què es va alçar contra el poder, moltes de les quals van acabar en derrota i algunes en victòries parcials. Del balanç d'aquelles lluites, tanmateix com passa avui en dia, en sorgiren els drets i les llibertats de les generacions futures.

Com hem vist en el capítol anterior, la vida en els nous barris industrials, com el Raval, va quedar profundament afectada pel nou sistema de producció i la població va experimentar noves formes d'opressió i d'explotació. Les profundes desigualtats que va generar la industrialització esclataren en múltiples revoltes a la ciutat, des de la crema de fàbriques, les bombes i les llargues vagues, fins a arribar a la revolució del 36. La història de la Barcelona d'aquell temps és plena d'episodis on els desheretats de la terra es rebel·len, protesten i s'erigeixen com l'embrió d'una nova societat més justa i igualitària.

Probablement quan tractem d'imaginar i posar cares a tots aquests conflictes, ens ve a la ment un univers ple de lluitadors i revolucionaris masculins. La realitat històrica ens mostra un escenari ben diferent.

En aquest capítol veurem algunes de les principals fites de l'organització i mobilització obrera i dels episodis d'insurrecció popular relacionats amb el barri del Raval. Ens centrarem en les dones i les seves reivindicacions per tal d'entendre quin va ser el seu paper dins del moviment obrer i com la persecució dels seus drets laborals no les va portar només a enfrontar-se al sistema capitalista, sinó a rebel·lar-se contra la cultura patriarcal i a qüestionar també les organitzacions que defensaven els drets de la classe treballadora.

La situació de les dones al moviment obrer modern

El 1870 el barri del Raval va acollir el que podem considerar l'acte fundacional del moviment obrer internacionalista a la península Ibèrica. Del 16 al 26 de juny es va celebrar al Teatre Circ Barcelonès el Primer Congrés Nacional de l'Associació Internacional de Treballadors (AIT). En aquesta reunió estaven convocades totes les societats obreres de l'Estat conformes amb els estatuts generals de la Internacional. Sota el lema ¡No más derechos sin deberes, no más deberes sin derechos! milers de treballadors, i també de treballadores, van omplir la sala d'aquest antic teatre ubicat al carrer de Montserrat, que en aquell moment era el tercer més important de la ciutat.

Cal remarcar l'enorme importància que va tenir l'internacionalisme a Catalunya i a l'Estat espanyol. La secció espanyola de l'AIT, de marcat caràcter anarquista, va ser la

secció de la Internacional amb més afiliats i afiliades del món.

En aquestes sessions constitutives del 1870 van parlar figures destacades i diversos líders de l'organització obrera, però només tenim constància de la participació d'una dona entre els oradors, Trinidad Soriano. Aquest fet ja assenyala que, tot i que com hem vist, eren moltes les treballadores de fàbrica, les dones pràcticament no estaven representades en aquesta primera fase de l'internacionalisme.

El moviment obrer modern naixia liderat per homes que encara tenien molts dubtes i discussions sobre la capacitat intel·lectual de les seves companyes i el seu paper dins o fora de la llar. Tot això feia que, si bé l'AIT defensava la igualtat de drets entre homes i dones, aquest propòsit quedés en paper mullat. Acabar amb la discriminació i la sobreexplotació que patien les obreres no era més que una aspiració teòrica en els inicis del moviment obrer, ja que a la pràctica no es feia res per aconseguir-la.

Les dones s'organitzen i lluiten

El lideratge masculí i el discurs de gènere imperant no van evitar, però, que moltes dones participessin en la secció espanyola de la Internacional. Com veurem a continuació, l'empenta i la determinació d'aquestes primeres lluitadores va ser decisiva. La seva mobilització no va comportar només posar en qüestió la cultura patriarcal, ja que també transformà les idees, les pràctiques, les relacions personals i les dinàmiques de grup que es donaven en el si del moviment obrer.

Un primer exemple dels fruits de l'activisme femení el trobem l'any 1872 en el Segon Congrés de l'AIT, celebrat clandestinament a Saragossa, on va quedar finalment legitimada la feina de les dones fora de la llar. El treball femení remunerat

passava a considerar-se un element positiu que permetia acabar amb la situació de dependència econòmica de les dones i ajudava a bastir un dels fonaments de la seva llibertat. Aquest reconeixement contribuïa també a enderrocar el model de família burgesa en què l'home era el propietari de la dona i els fills. I alhora encoratjava les treballadores a organitzar-se per defensar els seus drets.

Uns anys després, el 1884 naixia a Sabadell la Secció Vària de Treballadores Anarcocol·lectivistes. La primera secció sindical de Catalunya administrada i conduïda per dones. Aquesta iniciativa pretenia facilitar l'accés a les dones a la lluita obrera i fer que les seves demandes fossin escoltades i recolzades pel conjunt de la classe treballadora organitzada. Les seves impulsores van ser Teresa Claramunt, Gertrudis Frau i Federación López i tot i que, desgraciadament, la vida d'aquesta organització va ser molt curta, va fixar un precedent en posar sobre la taula la necessitat que les dones conduïssin la seva pròpia lluita sense quedar eclipsades pels seus companys ni subordinades als lideratges masculins. La secció es va dissoldre un any després d'haver nascut. I no va ser fins al cap de set anys que va aparèixer una associació de treballadores de tots els oficis amb característiques i objectius similars, aquesta vegada a Barcelona, promoguda per la mateixa Claramunt.

Per tal de trencar els impediments i limitacions de les dones a l'hora de participar en l'esfera pública, Isabel Vilà i Pujol, Elisa Huigón, Roser i Encarnació Dolcet, la mateixa Teresa Claramunt o Federación López, entre moltes altres lluitadores incansables, van encapçalar vagues i manifestacions, van protagonitzar mítings, van promoure espais d'associació entre obreres i van construir un discurs feminista i socialista a través d'articles publicats en la premsa internacionalista.

Hem citat alguns dels pocs noms que hem rescatat de l'oblit, però en són moltes, i de ben segur que molt importants, les que malauradament no han passat a la història. Dones valentes i rebels que amb la seva mobilització desafiaven el sistema i desobeïen el mandat patriarcal. Amb el seu exemple demostraven que les dones també podien ocupar i agitar l'espai públic i que el pensament crític, la intel·ligència, la rebel·lió i el lideratge també eren característiques i atributs femenins. Una clara mostra que les dones reals estaven molt lluny del model de feminitat patriarcal que generava mares i esposes submises i fràgils.

La Vaga del tèxtil de 1913 i el motí de dones de 1918

Pràcticament vint anys més tard, i per tal de seguir resseguint les principals fites de la incorporació i participació femenina en el moviment obrer, hem de destacar la vaga general tèxtil del 1913. La primera gran mobilització col·lectiva on el conjunt de la classe obrera s'alçava contra la situació de sobreexplotació i discriminació que les dones patien dins les fàbriques tèxtils de Barcelona. El detonant va ser la manca d'implantació i control a l'hora de fer complir la llei del 1900 que estipulava la durada màxima de vuit hores del treball nocturn femení. L'aturada va durar un mes i mig i va comptar amb el seguiment massiu d'unes 63.000 persones, la majoria dones. Les treballadores tèxtils havien aconseguit ser escoltades pel conjunt de la classe treballadora i van aturar les fàbriques barcelonines. Malgrat la majoritària participació de les dones i la centralitat de les seves demandes, les directrius organitzatives d'aquesta protesta encara les havien donat els líders sindicals.

Per contra, on sí que podem afirmar que les dones van tenir un paper plenament protagonista va ser en les oblidades vagues socials, aquelles protestes que sobrepassen o no es basen exclusivament en l'àmbit laboral. Durant l'Antic Règim els anomenats "rebomboris del pa" ja van sacsejar la ciutat diverses vegades. Eren revoltes contra la carestia i la fam on les barcelonines varen tenir un paper clau. Seguint l'estela d'aquestes lluites i en el context de la Primera Guerra Mundial, esclatà el motí del 1918. Una protesta organitzada i protagonitzada exclusivament per dones que va ser molt més que un simple aldarull. Va esdevenir la primera revolta de la ciutat en què les reivindicacions i les formes organitzatives tenien un important caràcter de gènere.

El detonant va ser la falta de carbó i els preus desorbitats dels aliments bàsics i dels lloguers als barris populars. El carbó era el combustible utilitzat per cuinar i escalfar-se. El fred de gener i la gana es van fer sentir entre les capes populars i van començar a generar-se protestes i aldarulls a les portes de les carboneries de la ciutat. Segons consta en la premsa de l'època, el dia 10 d'aquell mes va ser precisament una veïna del Raval la que en penjar un cartell al carrer de l'Om va convocar una gran manifestació a la qual es van sumar unes 500 dones. Començava una revolta exclusivament femenina que va durar 15 dies i en què els homes no van poder participar fins un dia abans de la seva dissolució. Sembla que el motí havia estat organitzat per dones del Partit Radical i reclamava que es respectés la taxa fixada pel preu del carbó i la regulació dels preus de tots els productes de primera necessitat.

Al motí també s'hi sumaran aquelles que ja tenien experiència en la lluita, les obreres tèxtils i les militants anarquistes. Durant

dues setmanes les revoltades van organitzar mítings, van fer manifestacions diàries i van assaltar comerços. Les protestes s'estendran per altres ciutats de l'Estat espanyol.

La capacitat de les dones d'aturar la ciutat de Barcelona durant el motí del 1918 va representar la culminació del procés d'empoderament femení dins el món laboral i sindical que hem sintetitzat breument en aquest capítol. Es feia palès que les dones també tenien la capacitat de canviar la història.

EL NAIXEMENT DEL FEMINISME OBRER I LAIC

Societat Autònoma de Dones, C/Cadena i després Ferlandina, 20

A finals del segle XIX, en el context de la nova societat capitalista industrial i en el si de la classe treballadora organitzada, va començar a germinar a Catalunya el que avui coneixem com a moviment feminista o, filant més prim, com a feminisme obrerista i lliurepensador. Val a dir, però, que la majoria d'aquestes pioneres mai no van utilitzar aquest terme per definir-se. 'Feminisme' era la paraula que feien servir les burgeses per denominar el moviment catòlic i liberal que elles encarnaven i òbviament, les obreres i les dones provinents dels corrents ideològics alternatius al capitalisme i contraculturals, tenien interessos i visions molt diferents: elles rebutjaven totalment el feminisme reformista i conservador que les dones de classe alta predicaven i defensaven que la lluita per l'alliberament de les dones havia d'anar acompanyada de la lluita pel canvi social i econòmic. Les seves propostes van ser extremament modernes i radicalment rupturistes i encara avui constitueixen la base del feminisme modern.

Com veurem en aquest capítol, Ángeles López de Ayala, Amalia Domingo o Teresa Claramunt van ser noms importants pel que fa l'arrencada d'aquest primer feminisme social i de caràcter radical a Catalunya. Elles i moltes de les dones que integraven aquest incipient moviment provenien dels nuclis republicans, anarquistes, sindicalistes, maçons, espiritistes i lliurepensadors i, a grans trets, podem afirmar que el feminisme que varen defensar era de caire emancipador i anticlerical.

La doble opressió de les dones

Entre les precursoras d'aquest primer feminisme obrerista cal aturar-nos un moment en la figura i el pensament de Teresa Claramunt. Aquesta acèrrima defensora de la igualtat de drets i oportunitats i de l'autonomia de les dones, va ser una figura clau en l'emergir de les primeres reivindicacions, pràctiques i organitzacions feministes a la ciutat

Les idees profundament avançades d'aquesta lúcida anarquista van obrir pas al despertar de la consciència de gènere entre les dones de la classe treballadora. Va ser una de les primeres a assenyalar que les dones de les capes populars patien una doble opressió: la de classe i la de gènere. Per tal d'il·lustrar aquesta idea definia la dona com "l'esclava de l'esclau". Va definir la submissió de les dones com una triple esclavitud:

- .... La que patien a la fàbrica treballant en condicions infames i doblegades al patró.
- .... La que patien a casa sotmeses a les necessitats i exigències del marit.
- .... La que exercia sobre elles l'Església en negar-los l'accés a l'educació, controlar la seva vida privada i privar-les la llibertat.

Claramunt, va ser també una de les primeres a denunciar que les causes de la situació d'inferioritat i discriminació que patia la dona en tots els àmbits de la vida no es trobaven només en els efectes del nou sistema capitalista, sinó també en el predomini masculí.

Per ella i moltes altres pioneres feministes calia trencar amb el triple cadenat que condemnava una meitat de la població a l'explotació, la servitud i la ignorància. Per aquest motiu,

a més de les reivindicacions laborals, l'accés a l'educació i l'enderrocament de la cultura patriarcal es convertiran en eixos fonamentals de la seva lluita.

Les dones i l'accés a l'educació

Si anteriorment ja hem donat algunes claus per entendre la situació discriminatòria que patien les dones a les fàbriques i en el si de la família, ara cal aturar-nos un moment per comprendre la seva situació pel que fa a l'accés al coneixement.

A finals del segle XIX, l'índex d'analfabetisme era molt elevat a Catalunya. Gran part de la població de classe treballadora no sabia llegir ni escriure i aquí, com en tots els àmbits, també existia una bretxa de gènere. Segons dades del 1900, a la província de Barcelona la taxa d'analfabetisme femení era del 61,6% i la del masculí del 46,3%.

En aquell moment, l'educació a Catalunya i a l'Estat espanyol estava pràcticament en la seva totalitat sota el domini de l'Església. Les escoles de monges no impartien batxillerat i les nenes amb prou feina aprenien a llegir i escriure. La formació femenina consistia només a preparar-les per a les tasques de la llar, consolidant a través de l'educació una societat dividida en gèneres, on els rols de la dona i l'home estaven clarament diferenciats i jerarquitats. Aquest fet, sumat a la precoç incorporació al món laboral de les nenes i els nens, feia que moltes d'elles visquessin sotmeses a una gran ignorància al llarg de la seva vida.

L'argument que utilitzaven per justificar la situació de subordinació femenina i el seu allunyament de qualsevol espai de decisió era precisament la falta de coneixements i la baixa capacitat intel·lectual de la dona. És a dir, les conseqüències

d'haver expulsat les dones de l'accés al coneixement i l'educació s'utilitzaven com a argument per justificar-ne l'expulsió.

Les integrants dels corrents lliurepensadors, socialistes, anarquistes i feministes de l'època pensaven que l'accés a una educació racionalista i laica constituïa un pas primordial per a la capacitació i l'emancipació femenines. Calia posar la cultura i el coneixement científic en mans del poble per construir una ciutadania crítica i, especialment, en mans de les dones per tal que aquestes poguessin trencar totes les seves cadenes. Per tal d'aconseguir-ho, consideraven fonamental allunyar les dones de la influència i el control de l'Església catòlica i així contrarestar l'obscurantisme religiós, la ignorància i la cultura patriarcal que aquesta promovia.

Organitzacions pròpies: la primera associació feminista

Al desaparegut carrer de la Cadena del barri del Raval va tenir la seu la Societat Autònoma de Dones, que podem considerar com la primera associació pròpiament feminista de Catalunya. Aquesta organització, fundada el 1889, va ser impulsada per tres figures imprescindibles d'aquest primer feminisme social a la ciutat: la republicana i maçona Ángeles López de Ayala, l'espiritista Amalia Domingo i l'anarquista Teresa Claramunt, que sembla que hi va col·laborar en menor grau. Tres dones provinents de corrents ideològics i classes socials diferents, però que compartien les mateixes aspiracions.

El projecte anava dirigit a les dones de les capes populars i va ser absolutament pioner. Partia de la idea que l'avenç femení era una lluita que havien d'autogestionar les dones mateixes i que no seria possible sense l'enderrocament de totes les estructures de poder. Calia crear espais de germanor perquè

elles poguessin expressar-se lliurement, encapçalassin el camí de la seva emancipació i s'animesin a participar en la lluita política i social.

L'associació va organitzar debats polítics i socials on es tractava la situació femenina, vetllades que tenien com a eix central la cultura o l'educació i també activitats recreatives i esportives. Va impulsar cases d'acollida per a dones sense recursos, on aquestes podien quedar-se i formar-se per millorar la seva situació laboral i social. I també va impulsar una escola per a obreres que oferia classes gratuïtes: el Foment d'Instrucció Lliure.

L'educació impartida en el Foment d'Instrucció Lliure era laica i estava enfocada cap al lliure pensament. Les classes eren nocturnes per tal que les dones de classe treballadora hi poguessin assistir després de les extenuants jornades laborals. Cal remarcar que, a diferència dels seus companys, per elles era molt més difícil compaginar la feina amb la instrucció o l'activisme, donada la responsabilitat domèstica. En aquest sentit, els llaços femenins i les xarxes de cooperació i solidaritat entre veïnes, companyes i familiars sempre han estat un fet a destacar.

El 1909, uns anys després de l'aparició d'aquesta primera organització feminista, naixerà a la ciutat un projecte educatiu i de formació professional impulsat per Francesca Bonnemaison: L'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona. Aquest nou espai femení anomenat popularment "La cultura" anava dirigit a les dones de la classe treballadora però tenia un caire ben diferent del de la Societat Autònoma de Dones. L'hem d'inscriure dins el corrent del feminisme catòlic i conservador encapçalat per les integrants de la burgesia barcelonina. Aquest corrent va tenir una gran influència a la ciutat i va centrar les seves aspiracions en

l'accés a la cultura, l'avenç social i la millora de la situació laboral de les treballadores, sobretot d'aquelles que es dedicaven al treball domèstic. Les organitzacions que van impulsar les feministes burgeses partien de la idea del maternalisme social i quedaven lluny de les propostes emancipadores i revolucionàries de les anarquistes, republicanes i lliurepensadores. En ocasions el feminisme burgès constituïa l'alternativa liberal per evitar que les dones pobres radicalitzessin el seu pensament i participessin de l'organització obrera i dels moviments socials contraris al capitalisme. A partir del 1910 aquesta iniciativa s'ubicarà al barri del Raval, d'on es traslladarà el 1922 cap al carrer de Sant Pere Més baix.

ACCIÓ-REACCIÓ: LA REPRESSIÓ DE L'ESGLÉSIA I L'ESTAT

La presó de dones de Reina Amàlia, C/ Reina Amàlia

Durant el període d'agitació revolucionari dels anys deu, el sistema polític conegut com a Restauració Borbònica va començar a mostrar clars símptomes d'esgotament. Aquest règim polític, iniciat l'any 1874 un cop derrotada la Primera República, es caracteritzava per ser una Monarquia liberal amb una participació democràtica molt restringida en què dos gran partits s'anaven succeint en el poder. Després de la gran vaga de la Canadenca del 1919, i en el marc de l'optimisme revolucionari generat per la Revolució Russa del 1917, la classe dirigent va provar noves formes de dominació autoritàries per tal de contenir i canalitzar tot el descontentament social i la força de la classe treballadora organitzada. Culminava així un cicle de lluites obreres i d'empoderament femení amb la imposició de la Dictadura de Primo de Rivera l'any 1923. Començava llavors un període reaccionari - en què el moviment obrer va ser perseguit i criminalitzat - que va durar fins al 1931 amb la proclamació de la Segona República.

Tal i com hem vist en els capítols anteriors, les dones van ser protagonistes i van tenir un paper clau en l'extensió i la generalització de les lluites que van erosionar el règim de la Restauració. Les pràctiques que van iniciar les pioneres fa més d'un segle i mig van ser tan profundament progressistes i de tan

..... Enderrocament de la presó de dones, 1936. Autor: Pérez de Rozas. AFB

gran abast que encara ressonen avui en dia. Actuant des dels marges i mitjançant la pràctica de la desobediència van oposar-se a totes les esferes del poder i van posar en solfa la moral i l'ordre de la societat burgesa i patriarcal. Les dones rebels es van convertir en autèntica dinamita per al sistema i, com no podia ser d'altra manera, el càstig no es va fer esperar.

En aquest capítol posarem en relleu un dels espais més oblidats de la història de la ciutat i del barri del Raval, la presó on van estar recloses moltes de les dones rebels i altres desheretades de la ciutat industrial. La memòria silenciada d'aquest fúnebre penal ens parla de la dura repressió que el poder va exercir sobre la classe treballadora organitzada i molt especialment sobre les seves dones, i també de la modernitat i el coratge de totes les capdavanteres que van aconseguir amenaçar el sistema.

Modernes i revolucionàries

Cal remarcar que les batalles que ja van lliurar a partir del segle XIX les impulsores del feminisme i totes aquelles persones que integraven els diferents corrents emancipadors són l'origen dels drets socials que constitueixen la societat contemporània. Com podem veure a continuació, les seves reivindicacions obriran pas al pensament modern i a principis com el laïcisme, l'antimilitarisme i l'anticolonialisme. Aturem-nos en algunes d'elles per observar la seva actualitat:

Antimilitarisme .....

Les revoltes contra les quintes que es van donar en nombroses ocasions a la ciutat, van estar bàsicament protagonitzades

per dones que s'alçaven contra la guerra i per la supressió del reclutament militar obligatori. Entre moltes altres, Amalia Domingo i Ángeles López de Ayala van militar pel pacifisme i l'abolició de l'estructura militar, la llibertat dels presos polítics i contra la pena de mort.

Matrimoni civil .....

Atacaven el matrimoni com a unió sagrada i indissoluble i apostaven per entendre les relacions afectives com un pacte privat entre iguals que podia durar només un temps determinat. Volien alliberar la població de la influència de l'Església catòlica i apropiarse de tots els àmbits de la vida. A la ciutat, per exemple, van organitzar enterraments al ritme de La Marsellesa com autèntics actes de desobediència en moments en què el bateig i els enterraments catòlics eren obligatoris.

Anticlericalisme .....

La demanda de les unions civils portava implícita la llibertat de culte i la llibertat de pensament. Sota el lema "No som fidels (catòlics), sinó ciutadans lliures!" defensaven el laïcisme i l'accés a la ciència i al coneixement com a eines bàsiques per a la consciència crítica, l'emancipació de la classe treballadora, el progrés social i la construcció de la democràcia.

Interior de la presó de dones abans del seu enderrocament, 1936.

Autor: Pérez de Rozas. AFB .....

Educació sexual i anticoncepció .....

A finals del segle XIX i durant les primeres dècades del XX - i majoritàriament des dels cercles anarquistes - es va defensar de manera absolutament pionera l'educació sexual i l'ús de mètodes anticonceptius. Molts llibertaris i llibertàries van promoure la idea de la "maternitat conscient" per tal que les dones de classe treballadora poguessin agafar les regnes de la seva salut i el seu cos i evitar els nombrosos parts que habitualment havien de patir.

Autonomia i llibertat sexual femenina .....

Les primeres feministes van denunciar la situació d'esclavitud sexual que les dones patien dins i fora del matrimoni, sotmeses permanentment al desig masculí. Van defensar l'autonomia i la llibertat sexual femenines i van obrir horitzons i espais de llibertat que van transformar la consciència, el desig, les aspiracions i les relacions de moltes dones.

Com podem veure, les nostres antecessores van rebel·lar-se de manera permanent contra tot l'ordre imperant. Van defensar realitats i estils de vida alternatius i van encarnar nous models de feminitat absolutament dissidents. Les seves vides, experiències i militàncies burlaven tots els mecanismes de control del sistema i molt especialment els que imposava l'Església catòlica, un poder que a l'Estat espanyol exercia una gran censura que anava molt especialment dirigida cap a les dones. Qualsevol

desviació del model de feminitat domesticat i cast passava a ser sospitosa i havia de ser corregida. Òbviament, sota aquest fort context de repressió, les dones anticlericals i transgressores i que a més a més venien de les capes populars, van ser severament castigades. Moltes eren acusades d'immoralitat, concubinatge o vida dissoluta, així com d'altres crims que no havien comès i van ser tancades injustament en presons i institucions psiquiàtriques.

La presó de dones de Reina Amàlia

El 1904, la presó de Reina Amàlia, ubicada a l'actual plaça de Folch i Torres va passar de ser mixta a ser només un penal per a dones i criatures. Entre les seves parets i sotmeses a una violència extrema van estar recloses moltes preses polítiques i altres dones acusades de delictes comuns. Anarquistes, lliurepensadores, pobres, prostitutes, sindicalistes, marginades, lladres, adúlteres, insubmises... Totes tenien en comú tres coses: eren dones, provinents de les capes populars i pàries del patriarcat, ja que d'una manera o altra transgredien el rol i la conducta que la "bona dona" havia de tenir.

La presó, que tenia molt mala fama a la ciutat, estava plena de preses que perdien la salut a causa de les pèssimes condicions i el treball forçat. Les epidèmies que sacsejaven la Barcelona d'aquell moment feien estralls dins del penal a causa de la seva insalubritat. Les cel·les humides, brutes, fredes i mal ventilades eren compartides i estaven vigilades per les monges que regentaven el penal. A través d'un control exhaustiu s'encarregaven de "redreçar" la conducta de les recloses que, per tal de redimir-se, havien de mostrar penediment i assumir el catolicisme, ja que es considerava que l'allunyament de la moral

catòlica era el que les havia portat allà dintre. Un exemple clar dels inquisitius mètodes de repressió que va exercir l'Església catòlica fins ben avançada la història.

Teresa Claramunt, Amàlia Domingo o Conxa Pérez van ser algunes de les dones engarjolades per les seves idees i sotmeses a severes represàlies. Els empresonaments, l'extrema violència, la marginació i la misèria van interrompre de manera dramàtica i contínua la vida de moltes lluitadores de les capes populars. Tot i així, elles no es van rendir i les seves vides són un exemple extraordinari de perseverança, companyonia, superació i dignitat.

La Segona República i les conquestes d'igualtat

Malgrat l'enorme injustícia i el patiment que van haver de suportar moltes de les capdavanteres, avui podem trobar consol sabent que les seves lluites no van ser en va. Elles van ser en gran part les precursoras del procés de modernització que es va donar durant la Segona República, la primera experiència plenament democràtica de l'Estat espanyol i que va constituir un gran avenç en matèria d'igualtat.

El 1931, l'any mateix de la proclamació de la República, es va conquerir el dret a vot de les dones, gràcies a l'aferrissada defensa que Clara Campoamor va fer-ne al Congrés dels Diputats. Cal dir, però, que la diputada del Partit Republicà Radical no estava sola, als anys vint havien sortit ja els primers moviments sufragistes a l'Estat espanyol que començaven a pressionar pel vot femení. Altres fites destacades del nou règim republicà van ser la separació de poders Església-Estat, amb la declaració de l'Estat laic i la concessió de drets legals a les dones, fet que va suposar un avenç enorme. La República va preparar el marc legislatiu des d'on materialitzar gran part

de les reivindicacions defensades per les primeres feministes, com el divorci, l'educació laica o la coeducació. Hem de tenir present, però, que els drets conquerits durant aquest període no van eradicar de cop i volta la situació d'opressió i marginació que patien les dones. Segles i segles de dominació i cultura patriarcal no es podien esborrar fàcilment i la República tampoc no va gaudir del temps necessari per aconseguir-ho, ja que el seu progressisme li havia generat des d'un primer moment poderosos enemics.

La Segona República i el seu programa reformista ràpidament van inspirar l'oposició de les oligarquies dominants fins aquell moment, que veien trontollar els seus privilegis. La noblesa, l'alta burgesia, l'alt clergat i part de l'exèrcit, juntament amb el sector més conservador de la població, van constituir un bloc d'oposició contra la República i la voluntat democràtica i el 1936 van donar suport a un cop d'Estat que mitjançant la imposició armada atemptava contra el govern legítim. Aquest alçament va topar amb una forta resistència popular .

Va ser precisament el juliol del 1936, en aquest moment de lluita contra els insurrectes per la defensa de la ciutat, que un grup d'anarquistes que eren a les barricades del Paral·lel van entrar a la presó i van alliberar les dones que hi eren recloses. A l'exterior s'hi va aplegar una multitud de persones que ovacionava l'alliberament de les preses. Pocs mesos després el penal va ser enderrocat sota ordres del govern republicà.

EL PROTAGONISME DE LES DONES I LES LLUITES FEMINISTES DURANT LA GUERRA CIVIL

El Secretariat Femení del POUM, Rambla dels Estudis, núm. 10

Entre el 17 i el 18 de juliol de 1936 comença el Glorioso Alzamiento Nacional, un cop d'Estat contra la Segona República que acabarà provocant la Guerra Civil espanyola. La revolta militar iniciada per les guarnicions africanes de Melilla, Ceuta i Tetuan es va anar estenent per diferents indrets de la República sota les ordres dels generals Franco, Mola i Queipo de Llano. A Barcelona, els militars insurrectes es van alçar violentament la matinada del 19 de juliol. A la ciutat la classe obrera, que ja havia estat alertada des de feia temps per la CNT, esperava organitzada. A les 5 de la matinada les sirenes de les fàbriques del Poblenou van anunciar el moviment de les tropes rebels i van cridar la població a passar a l'acció per frenar els colpistes. La consigna ràpidament es va estendre per tots els barris i durant dos dies es lliurà un combat aferrissat pel control de la ciutat, en què els homes i també les dones del poble van tenir un paper fonamental.

El fracàs parcial de la insurrecció va acabar desencadenant la guerra, que va durar pràcticament tres anys. Després d'uns assajos preliminars durant la Primera Guerra Mundial, la Guerra Civil espanyola es va convertir en el primer conflicte armat on es va utilitzar l'aviació per bombardejar de manera sistemàtica i indiscriminada la població. Franco i els seus aliats, Hitler i Mussolini, van sotmetre la rereguarda republicana a

Miting de dones afiliades a la CNT i la UGT pro unitat sindical, 1937.

Autor: Pérez de Rozas. AFB

un autèntic setge aeri i la població es va veure exposada a un nou i desconegut malson. Durant dos anys, Barcelona va patir nombrosos bombardeigs que van alterar de manera traumàtica la vida de la ciutat i la dels seus habitants, que van haver d'aprendre noves estratègies col·lectives per a la supervivència, com ara la construcció de refugis.

A continuació veurem com les dones van tenir un paper fonamental durant la guerra. Moltes van ser les que es van mobilitzar i implicar tant en la lluita contra el feixisme com en la lluita per l'emancipació femenina. Les pioneres pràctiques organitzatives feministes que ja s'havien iniciat el 1889 amb la Societat Autònoma de Dones van tornar a cristal·litzar al 1936 amb la moderna organització anarcofeminista Mujeres Libres.

La participació de les dones en la defensa de Barcelona

Ja des del primer moment, moltes dones es van incorporar a la mobilització per frenar el cop d'Estat. La majoria ja venien d'una militància política però per a moltes altres els fets viscuts durant l'alçament van transformar per sempre les seves vides, despertant en elles la consciència social i la necessitat d'implicar-se en el seu temps.

L'anarquista Conxa Pérez explica que després de sentir la notícia que els colpistes s'estaven desplegant per la ciutat, ella i un grup de companys de la FAI es van dirigir cap a la caserna de Pedralbes per agafar les armes i repartir-les entre la classe obrera. Només feia unes hores que el grup de militars sollevats havia sortit d'allà per prendre posicions a la ciutat i a la caserna tan sols quedaven uns quants soldats custodiant el lloc. Quan

hi van arribar, Conxa i el grup de militants van poder obtenir les armes sense trobar resistència, però ja de tornada al barri es van adonar que amb l'excitació s'havien deixat tota la munició.

Un altre nom a destacar en la lluita per la defensa de la ciutat és el de Concha Liaño. La jove llibertària va ser una de les integrants de la barricada de la Via Laietana formada per militants de l'Agrupació Cultural Femenina de la CNT, el Sindicat de la Construcció i les Joventuts Llibertàries. Com que pràcticament no tenien armes, van decidir prendre la casa Cambó, a la Via Laietana núm. 30, per poder llançar pedres i llambordes als insurrectes des del terrat. És aquí on Liaño va tenir un paper fonamental, ja que va ser la responsable de l'entrada i l'ocupació de l'edifici. Un cop derrotats els colpistes, la casa Cambó acabarà convertint-se en la seu principal de l'organització llibertària a la ciutat i passarà a ser coneguda com la Casa CNT-FAI.

A part dels testimonis d'aquelles que van lluitar darrere les trinxeres, també van ser moltes les dones que van aixecar-les a pic i pala o descalces amunt i avall van anar requisant els aliments dels comerços que havien quedat abandonats per tal de cuinar-los i repartir el menjar en els diferents punts de defensa de la ciutat. Lluitadores anònimes que des de les cures també van tenir un paper fonamental en el sosteniment del combat antifeixista i les tasques pel manteniment de la vida durant la guerra.

La revolució social del 36: un nou marc de llibertat per les dones

La victòria de la classe treballadora contra els colpistes va portar a l'esclat revolucionari. La revolució social que va començar

l'estiu del 36 va suposar unes transformacions econòmiques, polítiques i socials molt profundes i, sobretot, va oferir un nou context de llibertat i possibilitats per les dones.

Les fotografies d'aquell estiu a Barcelona ens mostren com l'eufòria revolucionària i l'esperança del canvi van impregnar tota la vida de la ciutat. Homes i dones vestits d'obrers i amb el fusell a la mà es desplegaven per la ciutat esperançats al crit de "companya!" i "camarada!", les fàbriques i els mitjans de producció van ser col·lectivitzats i gestionats pels mateixos obrers i obreres de manera assembleària i a les estacions de tren, voluntaris i també voluntàries s'aplegaven optimistes per partir cap al front a combatre el feixisme. Les joves milicianes vestides amb mono blau i el fusell a la mà són una clara mostra de l'apoderament femení viscut durant la revolució. Van ser tractades d'heroïnes per la premsa internacional i es van convertir en l'expressió més legítima de la modernitat i la lluita antifeixista.

Les organitzacions femenines revolucionàries

Tal i com veurem a continuació, en aquest context excepcional d'intensitat política i lluita social van tornar a aparèixer organitzacions revolucionàries de dones absolutament pioneres que incorporaran les demandes feministes al programa de la revolució.

Durant la guerra es va donar un fort procés de politització de les dones, fet que es veu reflectit en les múltiples organitzacions femenines que sorgeixen afins als diferents corrents ideològics del bàndol antifeixista. La més nombrosa va ser l'AMA (Agrupación de Mujeres Antifascistas) amb Dolores Ibárruri, coneguda com "La Pasionaria", al capdavant. Aquesta organització va aplegar

"Mujeres Libres instaba a la mujer para que fuese valiente, para que trabajase, para que no tuviese miedo"

Isabel González

milers de dones comunistes, socialistes i republicanes.

Més minoritàries però radicalment transgressores seran les organitzacions revolucionàries Secretariat Femení del POUM i l'anarcofeminista Mujeres Libres.

El Secretariat Femení del POUM va tenir la seu a la Rambla dels Estudis núm. 10, just sobre de l'espai del CE POUM i on avui hi ha l'hotel Rivoli. L'organització va néixer el setembre del 1936 i tindrà com a objectiu captar les dones a les files del POUM per tal de sumar els seus esforços a la guerra i a la revolució.

Per a les militants del POUM era molt important que les dones no quedessin excloses del programa revolucionari, calia animar-les a participar-hi juntament amb els seus companys, però per això abans s'havien de conscienciar i capacitar. En un moment en què es creia que la política només era cosa d'homes, el Secretariat va organitzar cursos i conferències per tal educar políticament també les dones i el 1937 va crear el Frente de Mujeres Revolucionarias.

Una altra de les iniciatives del Secretariat va ser promoure la instrucció militar entre aquelles que volien sumar-se a les Milícies Femenines del POUM i en el seu butlletí, per exemple, s'anunciaven pràctiques de tir a les platges de Barcelona perquè les que volguessin anar al front a combatre el feixisme poguessin preparar-se. Totes aquestes pràctiques són una mostra del discurs emancipador i de la defensa dels drets de les dones que sostenien les integrants del POUM; no obstant això,

elles no van promoure una organització femenina a part que defensés un programa pròpiament feminista, com sí que farà la pionera Mujeres Libres.

Mujeres Libres va ser una organització feminista d'ideari anarquista que també va sorgir durant la guerra gràcies a la iniciativa de Mercedes Camposada Guillén, Amparo Poch y Gascón i Lucía Sánchez Saornil. Aquesta agrupació radicalment innovadora va arribar a comptar amb unes 20.000 afiliades de tot l'Estat espanyol i va tenir com objectiu instruir i capacitar les dones per tal que es poguessin emancipar de la triple esclavitud. Aquella que ja denunciaven les seves predecessores com Teresa Claramunt, la de la ignorància, la del treball i la de la seva condició sexual.

Moltes llibertàries eren conscients que, al contrari del que predicaven els seus companys, la igualtat entre homes i dones no arribaria com per art de màgia després de la revolució i es van dotar d'un espai propi des d'on unir la lluita per l'alliberament de les dones a la lluita revolucionària. No totes les anarquistes, malgrat estar totalment d'acord amb els principis de Mujeres Libres, van entendre la necessitat de crear un grup de dones a part i les acusaven de dividir el moviment. Mujeres Libres, però, havien après que en espais polítics liderats per homes era molt difícil que les dones fossin escoltades i les seves demandes es consideressin prioritàries i no estaven disposades a supeditar la lluita per la igualtat als interessos d'una revolució que no les representava. Elles van facilitar l'accés de moltes dones a la lluita, i podem considerar que, més que dividir, van engrandir l'anarquisme.

Mujeres Libres va ser per a moltes un espai còmode i segur des d'on alfabetitzar-se, formar-se i descobrir les seves capacitats, un espai revelador des d'on interessar-se per qüestions socials,

prendre consciència feminista i expressar les seves necessitats, i un espai empoderador des d'on, en definitiva, rebel·lar-se i emancipar-se. Van iniciar tota mena de projectes molt diversos relacionats amb la instrucció, la conscienciació política, la formació professional o pràctiques de cooperació entre dones. Van difondre la consciència de gènere i van denunciar qualsevol situació de discriminació. També van defensar la sexualitat lliure i van crear centres alliberatoris on les prostitutes rebien atenció mèdica i formació professional i van crear espais col·lectivitzats per a la cura dels infants mentre les mares treballaven. Formar part de Mujeres Libres, del seu ideari i de totes les iniciatives que van promoure va transformar radicalment la vida de milers de dones que, lamentablement, després de la guerra i durant la dictadura van patir empresonaments o llargs exilis.

Elles van recollir totes les ensenyances i tots els fruits de les precursors que cinquanta anys abans havien iniciat la lluita feminista i havien creat la Societat Autònoma de Dones i de la mateixa manera les generacions posteriors, les lluitadores dels anys setanta, van mantenir viu el llegat de les àvies de la República malgrat l'enorme repressió que hi va haver durant la dictadura franquista. I així les dones han fet avançar la seva pròpia història perquè podem afirmar sense cap mena de dubte que tot allò aconseguit, tot allò que de moment tenim guanyat, sabent el que encara ens queda per recórrer, ha estat gràcies a la rebel·lió de totes les dones lliures que en el seu moment es van atrevir a lluitar plegades per totes les que vindríem.

Avui totes elles som nosaltres.

“Mujeres libres fue una luz que se encendió”.

Concha Guillén

BIBLIOGRAFIA

BALCELLS, Albert: "Les dones treballadores a la fàbrica i al taller domèstic de la Catalunya del segle XIX i primer terç del XX". *Catalan Historical Review* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans), núm. 8.

BALCELLS, Albert: *Vuit feministes catalanes entre 1889 i 1976*. Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 2015.

PRADAS BAENA, María Amalia: *Teresa Claramunt. La "virgen roja" barcelonesa. Biografía y escritos*. Barcelona, Virus, 2006.

NASH, Mary: "De la cultura política, cultura de género y aprendizaje del feminismo histórico en el Estado español" *VVAA Desacuerdos. Sobre arte, políticas y esfera pública en el Estado español*. Granada, Centro José Guerrero / Diputación de Granada / Museu d'Art Contemporani de Barcelona / Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía / Universidad Internacional de Andalucía / UNIA arteypensamiento, 2012.

MUIÑA, Ana: *Rebeldes periféricas del siglo XIX*. Madrid, La linterna sorda, 2008.

BENGOECHEA, Soledad; SANTOS, Mari-Cruz: "El motí de dones de 1918: la vaga de subsistències" *Catxipanda. Diari no diari d'història* (Tot Història Associació Cultural), 2016.

VEGA, Eulàlia: *Pioneras y revolucionarias. Mujeres libertarias durante la República, la Guerra Civil y el Franquismo*. Barcelona, Icaria, 2010.

ACKELSBURG, Martha: *Mujeres libres. El anarquismo y la lucha por la emancipación de las mujeres*. Barcelona, Virus, 1999.

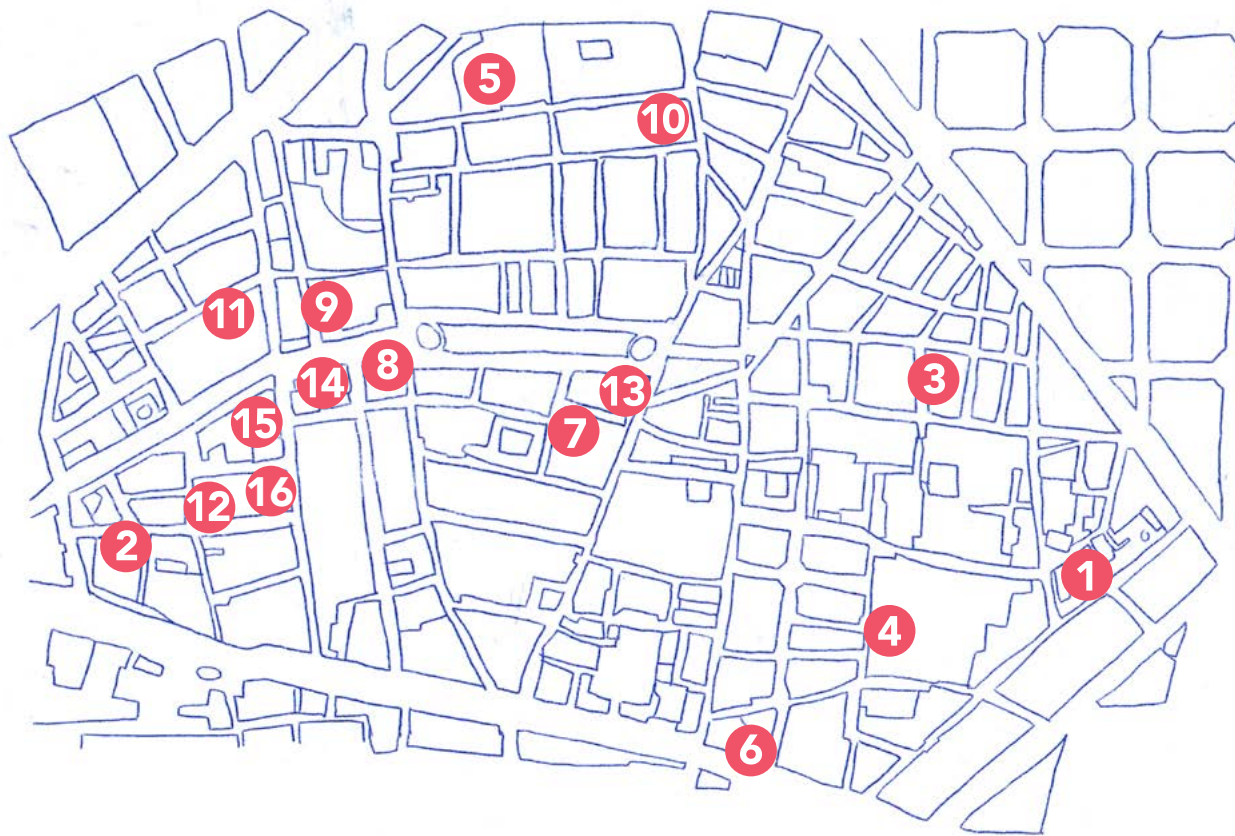
Diverses autores: *Mujeres Libres y feminismo en tiempos de cambio*. Madrid, Fundación de Estudios Libertarios Anselmo Lorenzo / Fundació Andreu Nin, 2016.

ESPAIS HISTÒRICS RELACIONATS AMB LES LLUITES FEMINISTES I OBRERES

- 1 **FÀBRICA BONAPLATA**
Plaça Castella
  - 2 **TEATRE CIRC BARCELONÈS**
Carrer Montserrat, 18 i 20
  - 3 **SOCIETAT AUTÒNOMA DE DONES**
Carrer de la Cadena i després a Ferlandina, 20
  - 4 **INSTITUT DE CULTURA I BIBLIOTECA POPULAR DE LA DONA**
Casa de la Misericòrdia, Carrer Elisabets, 12
  - 5 **PRESÓ DE DONES REINA AMÀLIA**
Plaça de Josep Maria Folch i Torres
  - 6 **SECRETARIAT FEMENÍ DEL POUM**
Rambla dels Estudis, 10
-

ENTITATS I/O COL·LECTIUS QUE ACTUALMENT FAN ATENCIÓ A LES DONES O QUE FORMEN PART DEL MOVIMENT FEMINISTA AL RAVAL

- 7 **ÀMBIT DONA / ÀMBIT PREVENCIÓ**
Carrer Sant Rafael, 16
  - 8 **ASS. DE DONES MARROQUINES A CATALUNYA**
Carrer Sant Oleguer, 5
  - 9 **ASS. INTERCULTURAL DIÀLEGS DE DONA**
Carrer de les Tàpies, 6
  - 10 **DESGENERANT EL RAVAL**
Carrer de la Reina Amàlia, 3
  - 11 **EL LLOC DE LA DONA**
Carrer de l'Om, 5
  - 12 **FUNDACIÓ SURT**
Carrer de Guàrdia, 14
  - 13 **GENERA**
Rambla del Raval, 5
  - 14 **INSTITUT CATALÀ DE LES DONES**
Plaça de Pere Coromines, 1
  - 15 **PIAD**
Carrer Nou de la Rambla, 45
  - 16 **TAULA DONA RAVAL**
Carrer Nou de la Rambla, 43
-

Som conscients que segurament ens deixem fora algunes entitats, col·lectius o iniciatives que, com moltes de les dones anònimes que surten al text, fan una tasca important al barri. Seguirem treballant per visibilitzar-les i fer més gran i més acurat aquest mapa.

Edició **Fundació Tot Raval**

Textos **D'ANRNO**

Amb el suport de

Ajuntament de Barcelona

